

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Mogyoródi Emese

A Szókratész-per

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A SZÓKRATÉSZ-PER

Dr. habil. Mogyoródi Emese

11. Téma

A Szókratész-per tanulságai

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegei Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

11. TÉMA: A SZÓKRATÉSZ-PER TANULSÁGAI

Mogyoródi Emese

4. Lecke

A per vallási motívációja

20 – 25 PERC

Euthüphrón dilemmatikus helyzete

Euthüphrón vallásosságát a kutatók többsége vonakodik a Szókratész-per vallási háttérével összefüggésbe hozni, mivel a jós **egy közelebről nem meghatározható szekta tagja** (vö. *Euthüphrón* 6b), tehát nem a tipikus athéni vallásosságot látszik képviselni; továbbá szimpátiával viseltetik Szókratész helyzete iránt és magával egyívásúnak gondolja, valamint jelzi, hogy az athéniak különcként tartják (3b-c) – úgyhogy a **vallásosság szempontjából nem az átlagos athéniakat reprezentálja**. Ez azonban nem jelenti, hogy Euthüphrón alakja ne világíthatná meg Szókratész elítélésének okait.

Habár az *Euthüphrónból* nem derül ki világosan, miben is áll az istenesség, az kiderül, miben *nem*, mégpedig nem egyszerűen Euthüphrón elvetett, helytelen definíciójából, hanem vallásosságának egyéb aspektusaiból is.

Induljunk azonban ki az elvetett definícióból. **Az „istenes”** Euthüphrón számára **„az isteneknek kedves”** (6e, 14b, 15b), amihez Szókratész minden ellenvetése dacára minduntalan visszatér, és ezt a tapasztalatot „körbeforgásként” éli meg (11b, 15b-c). A „körbeforgás” szimbolikus: arra utal, hogy Euthüphrón saját magát zárja be egy

bizonyos ördögi körbe, valamiféle rögeszmés tudattartamba, melytől nem tud megszabadulni.

Mi köze ennek a vallásosságához? Nagyon is sok. Megállapítottuk, hogy Euthüphrón vallásos attitűdje a **voluntarizmusé**, melynek legalapvetőbb jellemzője, hogy a vallási kötelezettségeket egyedül az isteni „akarattól” (parancsolatoktól, vagy, mint az *Euthüphrónban*, az isteni „tetszéstől”) teszi függővé. Ez azt jelenti, hogy – emberi nézőpontból tekintve – azok alapvetően **önkényesek**, mindannyiszor egy-egy isteni *fiat* (lat. „legyen!”) következményei, **emberi ésszel nem kitalálhatóak**, sok esetben meg is haladják azt, vagy egyeseken ellentmondanak erkölcsi belátásainknak (ilyen például Jahve parancsa, hogy Ábrahám áldozza fel Izsákot). Az isteni szándék, akarat, terv, tetszés alapvetően és lényegileg haladja meg az emberi elmét, ezért innen tekintve a vallásos ember csak egyet akarhat, ha kötelezettségét istennek tetsző módon szeretné végrehajtani: azt, amit az isten akar.

Lásd: 9.
Téma, 2.
Lecke

De mit akar az isten? Mit akarnak a hagyományos görög istenek?

Ráműtöttünk, hogy a görög vallás alapvetően **orthopraxia** kérdése volt, a **vallásos cselekmények** (részvétel a kultuszban, áldozatbemutatás, stb.) **végrehajtásáé**, a hívő „hittartalma” másodlagos volt. Innen tekintve kérdésünkre a válasz egyszerű: az istenek elsősorban azt várják a hívőktől (az „teszik” nekik), hogy részt vegyenek a kultuszban, és imákat, valamint áldozatbemutatást várnak el tőlük. Hogy eközben a hívők mit hisznek az istenekről, mit gondolnak, miként érznek, **milyen lelkiállattal teszik mindezt, az a vallási konformizmus szemszögéből tekintve érdektelen**.

Lásd: 8.
Téma, 1.
Lecke

Ez a fajta vallásfelfogás tehát először is **formális**: azon a hiten alapul, hogy **semmi egyéb nem garantálja a vallási erényt, mint a vallási szertartások aggályosan precíz elvégzése és betartása**. Csakhogy az efféle vallásfelfogás követői folyton beleütköznek egy súlyos **problémába**: egyetlen vallás gyakorlati előírásai, parancsolatai sem képesek olyan fokig szabályozni a hívek cselekvéseit, hogy soha ne merülne fel a kérdés, hogy **egy adott, sajátos helyzetben mi is a teendő** (vagyis az adott helyzetben mi a vallási kötelezettség), ha az ember meg akar felelni az isteni „akaratnak” vagy „tetszésnek”.

Euthüphrón helyzete pontosan ilyen. Tudja, hogy vallási kötelezettsége feljelenteni az apját gyilkosságért, ám a kérdés (melyre vonatkozóan maga a kötelezettség nem

informatív) az, **vajon gyilkosság történt-e egyáltalán?** Mivel ez a kérdés az adott helyzetben egyáltalán nem volt könnyen eldönthető, Euthüphrón apja elküldetett a vallási tanácsadóhoz (*Euthüphrón* 4c-d), éppen azért, mert kétségek merülhettek fel benne, hogy mit is kellene tennie, ha helyesen akar eljárni. Euthüphrón azonban **határozottan tudni véli**, hogy itt gyilkosság történt, és ezért fel kell jelentenie az apját.

Itt azonban még nem ér véget a probléma, amellyel Euthüphrón a helyzet szembesíti. A hagyományos görög valláserkölcse értelmében ugyanis **a szülők tisztelete legalább olyan erős vallási imperatívusz, mint a gyilkos feljelentése** (és ezáltal a rituális megtisztulás). És ez a másik probléma, amellyel egy formális vallásfelfogásnak szükségképpen szembesülnie kell: **mi van akkor, ha a vallási parancsolatok** vagy előírások – valamilyen sajátos helyzet konkréciójában – **összeütközésbe kerülnek?** Ez különösen egy olyan, kevésbé szabályozott vallásban merül fel, mint az olümposzi görög vallás, ahol nem voltak szent iratokban rögzített dogmák.

Lásd: 8.
Téma, 1.
Lecke

A vallási előírások ezért emberi **értelmezésre szorulhatnak**, mert felmerül a kérdés: **miben is áll a vallási szempontból helyes viselkedés?** Magukat az előírásokat ugyanis nem tekinthetjük e tekintetben *kritériumnak*, mivel az alapprobléma az, hogy adott esetben nem igazítanak el bennünket (nem világosak, vagy ellentmondóak).

Itt érkezünk el Euthüphrón vallásossága egy másik fontos aspektusához: **dogmatizmusához**. Amikor Szókratész azt a kérdést feszegeti, vajon az istenes azért istenes, mert kedvelik az istenek, vagy fordítva, azért kedvelik, mert istenes (10a), az istenesség (a vallási erény) egy, az isteni „tetszéstől” független, tehát *nem önkényes* kritériumának kérdését veti fel. Euthüphrón még csak a kérdést sem érti igazán, nem hogy felfogná jelentőségét (10a, 11b). Ennek formális vallásossága kognitív oldala a magyarázata: azt hiszi, hogy **nincs szükség rá (nem vallásos kötelezettség), hogy az ember értelmezze, netán racionálisan felfogja vagy megértse a vallási erény (az „istenesség”) lényegét**, hiszen az egyedül az isteni „tetszéstől” függ, az pedig *per definitionem* emberileg nem felfogható (hacsak nem isteni inspirációval, például jóslással). Ez azonban éppen olyan helyzetekben járhat **tragikus következményekkel**, melyben ő találja magát: egy ember élete, de egyúttal **a saját rituális tisztasága is függ tőle**, miként dönt ebben a helyzetben: gyilkosságot követett-e el az apja egyáltalán, és ha igen, ez vajon

súlyosabb vallási bűnnek minősül-e az istenek szemében (kevésbé „teszik-e nekik”), mint az, hogy feljeleníti őt (és ezzel vét gyermeki kötelességével, az apja tiszteletével szemben)?

Euthüphrón és az amathia

Euthüphrón vallásosságának *formalitása összefügg dogmatizmusával*. Aki azt hiszi, hogy elégséges a formális vallási előírásokat betartani, és attól már biztosított a vallási erény, az eleve dogmatikusan viszonyul a valláshoz. *Nincs szükség gondolkodásra* (pl. helyzetelemzésre, a vallási erény értelmezésére, stb.) a vallásos konformizmushoz, *a külsődleges vallási előírások követése garantálja a helyes cselekvést*. Ez az a hit, melyhez Euthüphrón ragaszkodik, és ez az a tudattartalom, melyhez ragaszkodva „körben forog”, és nem tud kiszabadulni fogságából.

A vele folytatott szókratészi dialógus arra mutat rá, hogy Euthüphrón *nagyképmagabiztossága a vallási erény mibenlétére vonatkozóan nem más, mint platóni értelemben vett amathia: az okulással szembeni ellenállás*, mégpedig éppen arra vonatkozóan, amivel a leginkább tisztában kellene lennie helyzetében: a vallási erény lényegével.

Kellemetlen kérdezősködéseivel Szókratész ebből a magabiztosságból próbálja kibillenteni; hogy sikeresen, vagy sikertelenül-e, az nyitott kérdés marad (mivel nem tudjuk, Euthüphrón visszavonta-e a vádat). Az azonban világossá válik, hogy sajátos helyzetében *Euthüphrónnak tudnia kellene*, miben áll az istenesség. Mégpedig *épp valláserkölcsei kötelezettsége teljesítése érdekében* kellene azt világosan tudnia, különben azt kockáztatja, hogy (minden jószándéka ellenére) véteni fog ellene.

A hagyományos görög vallás összefüggésében Euthüphrón vallási formalizmusa részben érthető: a görög vallás alapvetően *orthopraxia* kérdése volt. Ez azonban nem zárta ki a megfelelő hittartalom meglétét, és még kevésbé zárta ki, hogy a hívők viszonylag szabadon értelmezzék az istenvilág, az istenek természetét, és nem mentette fel őket teljes egészében attól, hogy bizonyos helyzetekben egyénileg értelmezzék vallási kötelezettségeiket. *A merev, dogmatikus istenkép, a „hittételek”, valamiféle dogmarendszer és az autoriter egyházi szervezet teljesen idegen volt a görög vallástól. Euthüphrón vallási dogmatizmusa tehát elszakadásként értelmezhető a hagyományos görög vallás szellemétől.*

Lásd: 9.
Téma, 1.
Lecke

Platón finoman jelzi, hogy Euthüphrón vallásosságát nem lehet egy az egyben kivetíteni az athéni közösség egészére (az athéniak kinevetik őt: *Euthüphrón* 3b-c). Plauzibilis feltételezni, hogy épp dogmatizmusa vagy fanatizmusa miatt, és/vagy tudálékos nagyképűsége miatt, hogy olyan nagy jósnak és vallásszakértőnek tartja magát.

Euthüphrón
büszkélkedik vele, hogy minden jóslata igaz (3b-c), holott fatálisan téved Szókratész sorsára vonatkozóan (3e).

Nem kizárható, hogy a peloponnészoszi háború vége felé és azt követően az athéniak vallásossága dogmatikussá vagy fanatikussá válhatott: társadalmi traumákra a vallásos társadalmak a hit megerősítésével, a vallásgyakorlathoz és vallási intézmény- vagy hitrendszerekhez való szigorúbb ragaszkodással, illetve a „hatóságok” elleni dühvel, vagy bűnbakkereséssel felelnek.¹ Szókratész innen tekintve lehetett volna egyfajta bűnbak, aki Athén társadalmi frusztrációját és dühét levezette (ha már Anütosz alkalmat adott rá nekik a filozófus bíróság elé citálásával).

Ugyanakkor azonban Platón – Euthüphrón elhatárolásával az athéniaktól – nem ezt sugallja. Szókratész nem valamiféle vallásos bigottságnak esett áldozatul, ugyanis Platón a *szókratészi filozófiával* (az elenkhtikus vizsgálódással) szembeni általánosabb jellegű ellenállást mutatja fel elítélésének magyarázataként. Ez a magyarázat összefüggésben áll az *amathiával*, azonban se nem szorosabb értelemben véve politikai, se nem vallási, hanem általános kultúrtörténeti tényező: az athéni társadalom V. század végi általános kulturális állapota. Ez az, ami megmagyarázza Szókratész elítélését, mégpedig oly módon, hogy az nem csupán az adott történelmi helyzetre értelmezhető, hanem általánosabb tanulságokkal is jár.

¹ Vö. Parker, Robert: The Trial of Socrates and a Religious Crisis? In: Nicholas D. Smith – Paul Woodruff (eds.) *Reason and Religion in Socratic Philosophy*. Oxford University Press, Oxford, 41.o.

További olvasmányok:

Mogyoródi Emese: Utószó. In: Platon: *Euthüphrón, Szókratész védőbeszéde, Kritón*. Atlantisz, Budapest 2005, 144-146.

Mogyoródi Emese: „Szókratész, a visszhangkamra és a demokrácia” In: Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 17.: A polisz*. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státusz kiadó, Szeged 2019, 21-25.

Ellenőrző kérdések:

1. Miért dilemmatikus Euthüphrón helyzete?
2. Milyen következményekkel jár Euthüphrón voluntarizmusa vallásosságának jellegére nézve?
3. Mennyiben mutatható ki az *amathia* Euthüphrón attitűdjében a szókratészi vizsgálódáshoz?
4. Miért nem vetíthető ki Euthüphrón vallásossága az athéniakra?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Hogyan függ össze Euthüphrón vallásosságának formalizmusa dogmatizmusával?
2. Mi utal rá, hogy nem vallásos indíttatású bűnbakkeresés motiválta az athéni bírakat Szókratész elítélésében?